

ՖՐԵՂԵՐԻԿ ՄԱԿԼԵՐ (1869 - 1938)

(Կենսամատենագիտություն)

Փարիզի կենդանի արևելյան լեզուների վարժարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր Ֆրեղերիկ Մակլերի գիտական վաստակը ֆրանսիական հայագիտության նշանակալից մաս է կազմում, որ շարունակությունն է Ֆրանսիայի հայագիտական դպրոցի XIX դարի փառապանծ ավանդույթների:

Իբրև հայագետ, որը տասնյակ տարիներ իր հեղինակավոր խոսքն էր ասում հայ ժողովրդի պատմական ուղու, հոգևոր գանձերի և արժանիքների մասին, Մակլերն առաջնագույն տեղ է զբաղեցնում իր բնագավառում:

XX դարի սկզբին, ստանձնելով արևելյան լեզուների վարժարանում հայագիտության ամբիոնի ղեկավարությունը, Մակլերը սկսում է լրջորեն ուսումնասիրել հայոց պատմությունն ու մշակույթը, հին ու նոր գրականությունը: Նրա գիտական ժառանգությունն աչքի է ընկնում զարմանալի բազմակողմանիությամբ՝ բացահայտելով հեղինակի մտքին հասուկ հետաքրքրությունների լայն ընդգրկում՝ սկսած հին և միջնադարյան հայոց պատմությունից, մշակույթի տարբեր բնագավառներում ստեղծած արժեքներից մինչև իր ժամանակի հայ հասարակական և քաղաքական կյանքի կարևորագույն հարցերը:

Նպատակ դնելով մոտիկից ծանոթանալ հայ ժողովրդի ստեղծագործական անցյալի և ընթացիկ մշակութային կյանքի հետ՝ Մակլերը մեկնում է Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ, ապա՝ Հայաստան, Թիֆլիս և Պոլիս, ուր ուսումնասիրում է ժողովրդի հոգևոր ժառանգությունը՝ հին ու նոր գրականությունը, Ավետարանի տարբեր թարգմանությունները, արվեստը, այն է՝ միջնադարյան մանրանկարչություն, տաճարային և եկեղեցական ճարտարապետություն, թատրոն:

Գիտնականի սևեռում ուշադրությանն են արժանանում հին և միջնադարյան ձեռագրերը, որոնցից շատերը՝ դարերի փառու տակ մոռացված, դեռ բավարար չափով ուսումնասիրված չէին:

Էջմիածին ու Եվրոպայի մի շարք երկրներ կատարած նրա գործուղումների նպատակն էր մանրագնին հետազոտել մատենադարաններում, գրադարաններում, մասնավոր հավաքածուներում պահպանված հայկական կամ հայերին վերաբերող ձեռագրեր և տարբեր վավերագրեր, համեմատել, լուսանկարել ու նկարագրել դրանք: Այդ հսկայական աշխատանքի արդյունքներն արտացոլված են բազմաթիվ գիտական զեկույցներում, գրքերում և հոդվածներում:

Գիտակցելով բանասիրության դերն ու կարևորությունը «պատմական շենքը» կառուցելիս՝ Մակլերը ձգտում է ծանոթացնել եվրոպական հասարակությանը հայ արվեստին ու գրականությանը և ձեռնարկում է այսպես կոչված «Փոքր հայկական մատենաշար» («*Petite Bibliothèque Arménienne*») հավաքածուի հրատարակումը, որի 12 հատորները (1910-1929 թթ.) ներառում էին ֆրանսերեն թարգմանված արևելահայ և արևմտահայ անվանի գողղների երկեր՝ հանգամանալի առաջաբաններով և անհրաժեշտ մեկնություններով հանդերձ: Միաժամանակ նա հայկական Ավետարանի ձեռագրերի մանրանկարչության, լուսանկարչության, պատկերազոտության ուսումնասիրություններ է կատարում և հրատարակում մի շարք աշխատություններ:

1920 թ. հայտնի հայագետ-լեզվաբան Անտուան Մեյեի հետ միասին գիտնականը հիմնում է «Հայագիտական ընկերություն», որի պաշտոնական տպագիր մարմինն է դառ-

նում «Հայագիտական հանդեսը» (“*Revue des études arméniennes*”): Այստեղ տարիներ շարունակ լույս էին տեսնում հայագիտության տարբեր ճյուղերին, ինչպես նաև Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքին վերաբերող աշխատություններ, հոդվածներ, գրախոսություններ, հաղորդումներ: Եվ Մակլերը պատվով էր կատարում խմբագրի և հանդեսի հրատարակչի պատասխանատու և ծանր պարտականությունը:

1910-20-ական թվականների՝ գիտնականի մի շարք աշխատություններ նվիրված են հայոց հարցին և Հայաստանի կարգավիճակին: Դրանցից են՝ «Հայաստանը և Թուրքիան», «Ժողովրդի ոչնչացումը», «Հայերը Թուրքիայում», «Հայկական շարժման նախապատմությունը», «Հայկական հարցը և Սահմանադրությունը», «Երիտթուրքերն ու Հայաստանը» և այլն, որտեղ հեղինակը քննության է առնում հայոց պատմությունն ու ներկա վիճակը, եվրոպական տիրությունների դիրքորոշումը և իր գնահատականներն է տալիս այդ ամենին: Պատմության, տնտեսական, հասարակական, մշակութային կյանքի հարցերի, հայերի ազգային նկարագրի պահպանման գործում եկեղեցու և լեզվի դերի հետ միասին գիտնականը նկարագրում է Թուրքիայում նրանց ահավոր վիճակը՝ բերելով սահմոկեցուցիչ մանրամասնություններ ժողովրդի բարբարոսական ոչնչացման մասին համիդյան ինքնակալության «արժանի» հետևորդների՝ երիտթուրքերի կողմից: Ընդ որում, այդ հրեշավոր հանցագործությունները, հայերի դաժան կոտորածները կատարվում էին «ներողամիտ Եվրոպայի քթի տակ» (Ռ. Ռոլան):

Մակլերն անդամագրվում է հայանպաստ տարբեր հանձնաժողովների ու կոմիտեների, որոնց նպատակն էր աշխարհով մեկ ցրված հայ գաղթականներին օգնելը, պայքարում է հայերի կենսական իրավունքների և կարևորագույն խնդիրների լուծման համար: Ավելին, հայ ժողովրդի անձնավեր բարեկամ, Հայաստանի ինքնուրույնության և անկախության ջատագով՝ նա ամեն հնարավորն անում է աշխարհում այդ գաղափարի տարածման և հաղթանակի համար: Իր բազմաթիվ աշխատություններով, ինչպես և դասավանդելով, Եվրոպայի տարբեր երկրներում Հայաստանի մասին հրապարակային դասախոսություններ կարդալով, Մակլերը ջանում է պատշաճը հատուցել ամենահին ժողովուրդներից մեկին, որ, չնայած իրեն վիճակված ծանր փորձություններին, զգալի ներդրում է արել քաղաքակրթության զարգացման գործում՝ շնորհիվ դարերի ընթացքում ստեղծած հզոր մշակութային արժեքների:

Չգտելով ամենուրեք հնչեցնել արդարության և իրավունքի ձայնը՝ նա ներկայացնում է ոչ միայն հայ ժողովրդի բազմահազարամյա պատմական ուղին և հարուստ հոգևոր ժառանգությունը, այլև թուրքական լծի դեմ ազգային-ազատագրական պայքարը, պայքար, որի ընթացքում նա «արյունոտ տառերով գրում է իր կենսագրության ամենափառավոր էջերից մեկը»: Ընդ որում, գիտնականը նշում է ապագա պատմաբանների կողմից կատարվող իրադարձությունների և այդ հերոսական պայքարի ճշմարիտ և ճշգրիտ արտացոլման կարևորությունը: Այդ պատգամը հատուկ նշանակություն է ձեռք բերում այսօր, երբ որոշ երկրներ փորձում են լուրջան մատնել (եթե ոչ ժխտել) մարդկության պատմության ամենահրեշավոր հանցագործություններից մեկը: Այդ խմաստով հենց Մակլերի աշխատությունները նույնպես, իրենց անկեղծության և ճշմարտացիության շնորհիվ, մեղ օրերում պատմական փաստաթղթերի արժեք են ստանում:

«Այստեղով թուրքեր են անցել: Ամենուրեք ավերմունք ու սուզ է...», - Վիկտոր Հյուգոյի այս խոսքերով, որ Մակլերն իր աշխատություններից մեկի բնաբան ընտրեց, կարելի է բնութագրել 1915-1922 թթ. իրադարձությունների նկատմամբ նրա և մյուս ֆրանսիացի գիտնականների, գրողների, մտավորականության դիրքորոշումը: Եվրոպայի և Ամերիկայի կառավարություններին ուղղված կշտամբանքներ էին հնչեցնում հայ ժողովրդի ողբերգության հանդեպ հանցավոր անտարբերության համար, պահանջում էին անմիջապես միջամտել և «թուրքական մղձավանջին» վերջ դնել ... «Հայագիտական հանդեսի»

¹ Շր. Մակլեր, Սարուխան, Հայկական խնդիրն և ազգային սահմանադրությունը Թուրքիայում, “*Journal Asiatique*”, Փ., 1915, հ. 5, էջ 161:

էջերուն, ի պաշտպանութիւնսն հայոց հարցի, Մակլերն ու Մեյնն տպագրում էին հասարակութեանը, տարբեր բարձր ատյանների ուղղված դիմումներ, մամակներ, կոչեր՝ հարյուրավոր անվանի անձանց ստորագրութեամբ:

Մակլերի ժամանակակից ուսմանացի արեւելագետ Ն. Յորգան ցայտուն կերպով բնութագրում էր այդ մեծ մարդու և հայագետի անճնուրաց գործունեությունը հայ ժողովրդին և գիտությանը ծառայելու անդաստանում. «Հազվադեպ է, որ օտարագրին մի այլ ժողովրդի համար արած լինի այն, ինչ Մակլերն ուզեց և կարողացավ իրագործել այսօր ընչազուրկ, անցյալում իր մշակույթով հույժ փառավոր հայ ժողովրդի համար»²:

Է. Ա. ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

Ֆրեդերիկ Մակլերի հայագիտական աշխատությունների մատենագիտություն

I. Պատմություն և մշակույթ

1. Les apocalypses apocryphes de Daniel. Thèse présentée à la Faculté de théologie protestante de Paris pour obtenir le grade de bachelier en théologie... (L'apocalypse arménienne de Daniel). Paris, 1895, 113 p.
2. Moïse de Khoren et les travaux d'Auguste Carrière. "Revue archéologique", P., 1902, p. 293-304.
3. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1902, 12 p.
4. Extraits de la Chronique de Maribas Kaldoyo (Mar Abas Katina ?). Essai de critique historico-littéraire. JA, P., 1903, t. 1, p. 491-549³.
5. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1903, 61 p.
6. Histoire d'Héraclius par l'évêque Sébéos, traduite de l'arménien et annotée par F. Macler. Paris, 1904, XV + 167 p.
7. Notes de Chahan de Cirbied sur les Arméniens d'Amsterdam et Livourne, publiées par F. Macler (ֆրանսերեն և հայերեն ռուզադիր սյունակներով և Մակլերի համառոտ նախաբանով), «Ամսախոս», Փարիզ, 1904, №1, էջ 8-9; №2, էջ 40:
8. Pseudo-Sébéos, texte arménien, traduit et annoté par F. Macler. JA, 1905, t.6, p.121-156.
9. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1905, 39 p.
10. La littérature arménienne moderne (Raffi, Baronian, Marie Sevadjian). "Foi et Vie", P., 1905, n° du 16 juillet.
11. Notre-Dame de Bitlis. Texte arménien publié par F. Macler. «Բանաստեղծ», P., 1905, №10, p. 289-303.
12. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1906.
13. Mosaïque orientale. I Epigraphica. II Historica. P., 1907, 93p. + 7 fig.
14. Article "Armenia" (Christian). Encyclopaedia of religion and ethnics, Edinburgh, 1908.
15. Article "Calendar" (armenian), նույն տեղում, 1910, t.III.
16. Contes et légendes de l'Arménie. Traduits et recueillis par F. Macler. P., 1911, XV + 196 p.

² Extraits de la presse roumaine et arménienne de Bucarest. F. Macler, Trois conférences sur l'Arménie, P., 1929, p. 170.

³ Աշխատության համառոտ բնութագիրը տե՛ս Յ. Գուկասյան, «Аннотированная библиография арменоведческих материалов, опубликованных в «Журналь Азиатик», Ер., 2004, էջ 113-114, №210: Համապատասխան հղումները կտրվեն «Журналь Азиатик» հանդեսում լույս տեսած և մյուս րոլոր նյութերի վերաբերյալ:

17. Rapport sur une mission scientifique en Arménie russe et en Arménie turque (juillet-octobre 1909), P., 1911, "Nouvelles Archives des missions scientifiques", nouvelle série, f. 2.
18. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1911, 135 + 26 fig.
19. La chaire d'Arménien à l'Ecole spéciale des langues orientales vivantes. Leçon d'ouverture du cours d'Arménien. "Revue internationale de l'enseignement", P., 1912, n° du 15 janvier.
20. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1912, 38 p.
21. Նույնը, "Autour de l'Arménie", ժողովածու, P., 1917, p. 1-65.
22. Arménie. Montbéliard. Würtemberg. "Revue chrétienne", P., 1913.
23. Նույնը, առանձնատիպ, Montbéliard, 1913, 23 p.
24. Notre-Dame de Bitlis. Texte arménien traduit et annoté par F. Macler. JA, 1915, t. 6, p. 357-435.
25. Նույնը, առանձին հրատարակություն, P., 1916, 88 p.
26. Les couvents arméniens. "Revue de l'histoire des religions", P., 1916, t. LXXIII, p. 283-318.
27. Autour de la Cilicie Zeython. Notes d'ethnographie arménienne. JA, P., 1916, t. 7, p. 139-169.
28. Նույնը, առանձին հրատարակություն, P., 1916, 31 p.
29. Autour de l'Arménie. P., 1917, XVI + 327 p.
30. Histoire universelle, par Etienne Asol'ik de Tarōn, 2e partie, livre III, traduite de l'arménien et annotée par F. Macler. P., CLXII + 209 p. (Publication de l'Ecole des langues orientales vivantes, I série, t. XVIII bis.). [Couronné par l'Académie des Ins. et B. L..., 1920].
31. Նույնը, առանձին հրատարակություն. (Thèse complémentaire pour le doctorat ès-lettres...). P., 1917, XXXIV + 209 p.
32. La France et l'Arménie à travers l'art et l'histoire. P., 1917, 59 p.
33. France et Arménie. "La Voix de l'Arménie", P., 1918, n° du 15 novembre.
34. Les Arméniens en Syrie et en Palestine. Communication au Congrès français de la Syrie. Marseille, 1919, 17 p.
35. Le Texte arménien de l'Evangile d'après Mathieu et Marc. Thèse pour le doctorat ès-lettres... P., 1919, LXXII + 647 p.
36. Նույնը, կազմում է "Annales du musée Guimet..." հանդեսի XXVIII հատորը: (Couronné par l'Ac. des Ins. et B. L., prix Bordin extraordinaire, 1921).
37. L'Evangile arménien. Edition phototypique du manuscrit № 229 de la Bibliothèque d'Etchmiadzin, publiée sous les auspices de M. Léon Mantacheff. P., 1920, 27 p. + 466 pl.
38. Erzéroum ou topographie de la Haute Arménie. Texte arménien de Hakob Karnétsi (XVII siècle), publié par K. Kostaneants (1903), traduit et annoté par F. Macler (1917). JA, 1919, t. 13, № 2, p. 153-237.
39. Նույնը, առանձին հրատարակություն, P., 1919, 85 p.
40. L'Eglise arménienne. P., 1920, 36 p.
41. La Cilicie, porte maritime de l'Arménie. "L'Acropole", revue mensuelle, P., 1920, novembre, p. 226-234.
42. Ա. Մելե և Տ. Մակլեր, Revue des Etudes arméniennes. Tome I, fasc. 1, P., 1920, «Հանդես անսորեայ», Վիեննա, 1920, էջ 382-383:
43. Armenia. The Cambridge medieval history, 1922, vol. IV, chap. VI, p. 153-182. Cambridge, 1923.
44. La population arménienne de la région comprise entre la mer Noire et Karin (Erzéroum). Rapide coup d'œil historique et ethnographique..., traduit de l'arménien par F. Macler. Vienne, Imprimerie des Mkhitharistes, 1922, 82 p.
45. Le "liber pontificalis" des catholicos d'Al'thamar. JA, 1923, t. 202, p. 37-69.

46. Nouvelle mosaïque orientale. P., 1923, XIV + 267 p.
47. Anciennes églises d'Arménie. Communication à la Société Ernest Renan. P., 1923, 62 p. et 32 fig.
48. L'île de Chypre et les Arméniens. Notice historique. Notices de manuscrits. P., 1923, LX + 35 p.
49. Chrétientés orientales... "Cahiers de la revue d'histoire et de philosophie religieuses", № 9. Strasbourg, 1923, juillet-août, p. 324-348; sept.-oct., p. 415-438.
50. Նույնը, առանձնատիպ, Strasbourg, 1923, 51 p.
51. La Nation arménienne. Son passé, ses malheurs. P., 1923, 110 p.
52. II հրատարակություն. P., 1924.
53. En Hollande. L'exposition historique d'Amsterdam. Une ancienne colonie arménienne. "Journal des Débats", P., 1925, n° du 19 juillet.
54. En Pologne. Les Arméniens de Léopol. "Journal des Débats", P., 1925, n° du 7 août.
55. En Galicie. Le rôle et l'évolution des communautés arméniennes. "Journal des Débats", P., 1925, n° du 11 oct.
56. A Vienne et à Venise. "Pays de Montbéliard", 1925, n° du 11 nov.
57. Notes de voyages. Les Arméniens de Galicie. REA, 1926, t. VI, p. 7-17.
58. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1926, 17 p.
59. Les livres imprimés arméniens de la Bibliothèque de l'Université d'Amsterdam, notice et description. REA, 1926, t. VI, p. 71-148.
60. Նույնը, առանձին հրատարակություն, P., 1926.
61. Les traducteurs arméniens ont-ils connu et utilisé l'hebreu? «Հանդես ամսօրեայ», Վիեննա, 1927, էջ 609-616.
62. Trois conférences sur l'Arménie, faites à l'Université de Strasbourg. P., 1927, 143 p. + XXX planches.
63. Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie. I Contes. Traduits et adaptés de l'arménien. P., 1928, (Collection "Les joyeux de l'Orient, t. XIII").
64. Trois conférences sur l'Arménie, faites à la Fondation Carol I à Bucarest. P., 1929, 298 p.
65. Anania Mokatsi, écrivain arménien du X siècle. RHR, P., 1930, t. CI, p. 5-15.
66. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1930, 15 p.
67. L'enfant exposé. La lettre substituée. Etude de folklore comparé, par Frédéric Macler. "Ethnographie", P., 1930, p. 52-70.
68. Traditions populaires. Alençon, 1931, 20 p.
69. Quatre conférences sur l'Arménie, faites en Hollande. Suivies d'une note sur la Hollande et les Arméniens. P., 1932, 293 p.
70. Quatre conférences sur l'Arménie. P., 1933.
71. L'Islam dans la littérature arménienne d'après G. Tathewatsi. P., 1933, 30 p.
72. Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie. T.II Légendes. P., 1933, (Collection "Les joyeux d'Orient", t. XIV).
73. Arménie et Shah-Nameh. JA, 1936, t. 228-229, p. 549-559.

II. Քարգանդություններ

1. Choix de fables arméniennes attribuées à Mkhithar Goch. JA, 1902, t. 19, № 3, p. 457-487.
2. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1902, 31 p.
3. Un pari, par Marie Sevadjan. Traduit de l'arménien par F. Macler. "Nouvelle revue", P., 1902, n° du 1 juin, p. 387-392.

4. Extraits de la Chronique de Maribas Kaldoyo (Mar Abas Katina?). P., 1903, 61 p. [(Extrait du JA), № 4, I]*.
5. Marie Sevadjian, Nouvelles. Traduites par Frédéric Macler. P., 1904, 155 p.
6. Histoire de Pharmani Asman, texte arménien publié et traduit par F. Macler. Պատմութիւն Ֆարմանի Ասմանի: Հրատարակեց Ֆ. Մաքլէր (հայերեն և ֆրանսերեն), «Անահիտ», P., 1904, № 3, էջ 63-65; № 4-5, էջ 92-95; № 6-7, էջ 102-104; № 8, էջ 133-134; № 9-10, էջ 151-154; № 11, էջ 169-171: 1905 (ստանց ֆրանսերեն թարգմանութեան) № 2, էջ 37-38; № 4, էջ 72-73; № 5, էջ 112-114; № 6, էջ 135-137; № 7, էջ 170-172; № 9, էջ 192-195.
7. Histoire d'Héraclius par l'évêque Sébéos, traduite de l'arm. et annotée par F. Macler. P., 1904, XV + 167 p. (№ 6, I).
8. Pseudo-Sébéos. Texte arménien, traduit et annoté par F. Macler. P., 1905, 39 p. [(Extrait du JA), № 8, I].
9. Contes arméniens, traduits de l'arménien moderne... P., 1905, 194 p. (Collection de contes et chansons populaires, t. XXIX).
10. Histoire de Pharmani Asman. Trad. de l'arm. sur le manuscrit conservé à la Bibliothèque nationale... P., "Revue des traditions populaires", 1906, n° de nov. et déc.
11. Նույնը, առանձին հրատարակություն, P., 1906, 43 p.
12. Contes et légendes de l'Arménie. Traduits et recueillis par F. Macler. Préface de René Basset. P., 1911, XV + 196 p. (№ 16, I).
13. Notre-Dame de Bitlis. Texte arménien, traduit et annoté par F. Macler. P., 1916, 88 p. (№ 24-25, I).
14. Histoire universelle par Etienne Asol'ik de Tarôn, II partie, livre 3, trad. de l'arm. et annoté par F. Macler. P., CLXII + 209 p., 1917, (№ 30, I).
15. Erzéroum ou topographie de la Haute Arménie. Texte arménien de Hakob Karnétsi (XVII siècle)... traduit et annoté par M.F. Macler. P., 1919, 85 p. (№ 38-39, I).
16. La version arménienne de l'Histoire des Sept Sages de Rome, mise en français par F. Macler. P., 1919, XXXII + 220 p.
17. La population arménienne de la région comprise entre la mer Noire et Karine (Erzéroum). Rapide coup d'œil historique et ethnographique par le P. Jacobus vard. Daschian, trad. de l'arm. par F. Macler. Vienne, 1922, 82 p. (№ 44, I).
18. "Le liber pontificalis" des catholicos d'Al'thamar. JA, P., 1923, t. 202, p. 37-69 [Պատմական հետազոտություն և թարգմանություն], (№ 45, I).
19. Aharonian Avedis, Djavo, nouvelle. Trad. par F. Macler. P., 1924.
20. Sevadjian Marie. L'Amira. Trad. de l'arm. sur le manuscrit original de l'auteur par F. Macler. P., 1927, XVI + 285 p. (Petite Bibliothèque Arménienne, t. XI).
21. Histoire des rois Kurikian de Lori, par le P. Léwond Movsésian. Trad. de l'arm. et annoté par F. Macler. REA, P., 1927, t. VII, fasc. 2, p. 209-266.
22. Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie. T. I Contes. P., 1928 (№ 63, I).
23. Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie. T. II Légendes. P., 1933 (№ 72, I).

III. Չհոսագրեր, վիճագիր արշահագրություններ

1. Notes sur quelques manuscrits arméniens avec reliure à inscription. «Բանասեր», P., 1905, p. 14-20.
2. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1905, 7 p.:

* Երկու կամ ավելի ցանկերում հանդիպող աշխատությունների վերաբերյալ փակագծերում տրվում են հղումներ այս կամ այն ցանկում (հոռոնեական թիվ) եղած նրանց համապատասխան համարին (արարական թիվ):

3. Mosaïque orientale. I Epigraphica (Note sur l'inscription arménienne de la cathédrale de Bourges). II Historica (Notice syriaque d'un manuscrit arménien. Documents relatifs à l'imprimerie arménienne établie à Marseille... Requête de Ovanès Oglou Kivork et Carabed frères). P., 1907, IV + 94 p. + 7 fig.
4. Formules magiques de l'Orient chrétien. RHR, P., 1908.
5. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1908, 25 p.
6. Catalogues des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque nationale. P., 1908, XXX + 203 p.
7. Un document arménien sur l'assassinat de Mahomet par une Juive. "Mélanges Hartwig Derenbourg", P., 1909, p. 287-295.
8. Rapport sur une mission scientifique en Arménie russe et en Arménie turque (juillet-octobre 1909)... P., 1911, 135 p. + 26 fig. [Extrait des Nouvelles Archives...(№ 17-18, I)].
9. Notice de manuscrits arméniens vus dans quelques bibliothèques de l'Europe Centrale. JA, P., 1913, t. 2, p. 229-284, 559-686.
10. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1913, 184 p.
11. Le texte arménien de l'Évangile d'après Matthieu et Marc. Thèse pour le doctorat ès-lettres... P., 1919, LXXII + 647 p. (№ 35-36, I).
12. L'Évangile arménien. Edition phototypique du manuscrit № 229 de la Bibliothèque d'Etchmiadzin, publié sous les auspices de M. Léon Mantacheff. P., 1920, 27 p. + 466 pl.
13. Notes sur quelques inscriptions funéraires arméniennes de Malacca. JA, 1919, t. 13, p. 560-568.
14. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1920, 11 p.
15. L'Évangile arménien, édition phototypique du manuscrit № 229 de la Bibliothèque d'Etchmiadzin, publiée sous les auspices de M. Léon Mantacheff. P., 1920, 27 p. (Couronné par l'Académie des Ins. et B.L., prix Bordin extraordinaire, 1921).
16. Notice de deux tétraévangiles arméniens enluminés de la collection N. Romanoff (Tiflis). REA, 1920, t. I, p. 128-138.
17. Notices de manuscrits arméniens ou relatifs aux Arméniens vus dans quelques bibliothèques de la Péninsule Ibérique et du Sud-Est de la France. REA, 1920-1921, t. I, f. 1, p. 63-80; f. 2, p. 85-116; f. 3, p. 237-272; f. 4, p. 411-417. 1922, t. II, f. 1, p. 7-64; f. 2, p. 235-291.
18. Նույնը, առանձին հրատարակություն, P., 1923, 203 p. + 26 fig.
19. La plus ancienne tombe chrétienne de l'Inde septentrionale, par M. Seth, traduit de l'anglais par F. Macler. JA, 1922, avril-juin, p. 276-282.
20. L'île de Chypre. Notices de manuscrits arméniens. "Revue de l'Orient chrétien", P., t. III, 1922-1923, № 1 et 2, p. 172-198.
21. L'île de Chypre et les Arméniens. Note d'histoire. Notices de manuscrits arméniens. P., 1923, LX + 35 p.
22. Documents d'art arméniens. De arte illustrandi. Notice de manuscrits arméniens. P., 1923, 68 p., CIII pl.
23. Նույնը, II հրատարակություն, P., 1924.
24. Rapport sur une mission scientifique en Belgique, Hollande, Danemark et Suède (juillet-sept. 1922). "Nouvelles Archives des Missions scientifiques", P., 1924, t. XXII, f. 5, p. 277-511.
25. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1924, 220 p., 35 fig.
26. Particularités arméniennes de manuscrits latins. REA, 1925, t V, f. 1, p. 147-156.
27. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1925, 9 p.
28. Notice d'un tétraévangile arménien de la collection Lanna (Prague). REA, 1926, t. VI, p. 27-31.
29. Quelques feuillets épars d'un tétraévangile arménien. REA, 1926, t. VI, p. 169-176 + 8 illustr.

30. Rapport sur une mission scientifique en Galicie et en Bucovine (juillet-août 1925). REA, 1927, t. VII, p. 11-117.

31. L'enluminure arménienne profane. P., 1928, 44 p. + XCIII planches.

32. Feuilletts égarés... et retrouvés (Fragments de manuscrits arméniens). REA, 1928, t. VIII, p. 19-32.

33. Rapport sur une mission scientifique en Roumanie (juin-août 1927). REA, 1930, t. X, p. 1-72.

34. Un palimpseste arménien (?) conservé à la Bibliothèque municipale de Chartres. REA, 1930, t. X, p. 129-131.

35. Raboula-Mliqué. Mélanges Charles Dihel, P., 1930, t. II, p. 81-97, illustr.

36. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1930, 19 p.

37. Manuscrits arméniens de Transylvanie, vus et décrits par F. Macler... (sept.-oct. 1934). P., 1935, 88 p.

IV. Գրականություն և արվեստ

Ա. Գրականություն

1. Choix de fables arméniennes attribuées à Mkhithar Goch... P., 1902 (№ 1, II).

2. Marie Sevadjan. Nouvelles traduites de l'arménien moderne. P., 1904, 155 (№ 5, II).

3. Zouloisia (conte arménien). "Revue chrétienne", P., 1905, 1, p. 209-211.

4. Contes arméniens, traduits de l'arménien moderne. P., 1905, 194 p. (№ 9, II).

5. Préface à Chirvanzadé, La Possédée, trad. de l'arménien par Archag Tchobanian. P., 1910, XIII + 188 p. (Petite Bibliothèque arménienne publiée sous la direction de F. Macler, t. I).

6. Préface à Minas Tchéraz, Nouvelles orientales. P., 1911 (PBA, t. II).

7. Contes et légendes de l'Arménie. Traduits et recueillis par F. Macler. P., 1911, XV + 196 p. [(PBA, t. III), № 16, I; № 12, II].

8. Avétis Aharonian. Vers la liberté. L'abîme. Notice bio-bibliographique par F. Macler. P., 1912, XIX + 221 p. (PBA, t. IV). Ouvrage couronné par l'Académie française.

9. R. Zartarian. Clarté nocturne. Préface de G. Bonet-Maury. Notice bio-bibliographique par F. Macler. P., 1913, XX + 171 p. (PBA, t. V).

10. H. Baronian. Maître Balthasar. Comédie en 3 acts. P., 1913 (PBA, t. VI).

11. Arménie, Montbéliard, Wurtemberg. Montbéliard, 1913, 23 p. [Խ. Արույանի ձևավորման վրա բնիկ սնոբելյարցի Պարրոտի ազդեցության մասին: (№22, I)].

12. Contes arméniens, dans "Contes transcrits par Maurice Bouchor... P., 1913", passim.

13. Miettes de littérature arménienne. "Almanach de l'église évangélique luthérienne de France". P., 1913, p. 82-84.

14. Hambartzoum Arakélian. Contes et Nouvelles, trad. de l'arm. oriental par Aram Eknayan. Préface par F. Macler. P., 1916, XXV + 253 (PBA, t. VII).

15. Préface à Mme Iskouï Minass. Sanglots. Constantinople, 1913, VII + 162 p.

16. Mme Iskouï Minass. Nouvelles et contes... P., 1917 (PBA, t. VIII).

17. La Version arménienne de l'Histoire des Sept Sages de Rome, mise en français par F. Macler... P., 1919, XXXII + 220 p. (PBA, t. IX).

18. L'assassinat d'un poète arménien (Daniel Varoujan). "La Vie", P., 1919, 15 oct., p. 339-341.

19. Préface à Vrthanès Papazian, Santho. Trad. de l'arm. par Serge d'Hermigny. P., 1920, V + 151 p. (PBA, t. X)

20. D'une "Légende dorée" de l'Arménie. RHR, P., 1921, II, p. 1-35.

21. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1921, 35 p.

22. Une forme arménienne du thème des "Amants malheureux". REA, P., 1922, t. II, p. 91-116.

23. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1922, 25 p.:
24. Marie Sevadjan. L'Amira. Trad. de l'arménienne... par F. Macler. P., 1927, XVI + 285 p. [PBA, t. XI (№ 20, II)].
25. Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie. I Contes. P., 1928, 161 p. (№ 63, I, № 22, II).
26. Les dew arméniens Parsifal. Yconographie daniélique... P., 1929, 131 p. + 41 fig. (PBA, t. XII).
27. Quatre conférences sur l'Arménie, faites en Hollande, suivies d'une note sur la Hollande et les Arméniens. P., 1932.
28. L'enfant exposé. La lettre substituée. Etude de folklore comparé. "Ethnographie", P., 1930, p. 52-70 (№ 67, I).
29. Chrestomathie de l'arménien moderne avec vocabulaire. "Publiée par F. Macler. Bibliothèque de l'Ecole nationale des langues orientales vivantes", P., t. XII, 1932, 400 p.
30. Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie. T. II, Légendes. P., 1933 (№ 72, I, № 23, II).
31. L'Islam dans la littérature arménienne d'après G. Tathéwatsi. P., 1933, 30 p. (№ 71, I).
32. Arménie et Shah-Nameh. JA, 1936, t 228-229, p. 549-559 (№ 73, I).

Բ. Արվեստ

1. Etudes sur la miniature arménienne, par le R.P. Séraphin Abdullah et F. Macler. "Revue des Etudes ethnographiques et sociologiques", P., 1909.
2. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1909, 46 p.
3. Notices de manuscrits arméniens vus dans quelques bibliothèques de l'Europe Centrale. JA, 1913, t. 2, p. 229-284, 559-686 (№ 9-10, III).
4. Miniatures arméniennes. Vie du Christ. Peintures ornementales (Xe au XIIe siècle)... P., 1913, 44 p. (Couronné par l'Acad. Ins. et B.L., prix Fould, 1914).
5. Ֆր. Մակլեր, Յառաջարան (Ֆ. Մակլերի խմբագրությամբ Փարիզում տպագրված «Հայկական մանրանկարչություն» գրքի առաջարանը), քարզմ. ֆրանսերենից Մ. վրդ. Մաքսուդեանց, «Արարատ», Էջմիածին, 1914, էջ 272-273 (էջ 274-276, գրախոսություն):
6. La Musique en Arménie. P., 1917, XVI + 40 p.
7. La France et l'Arménie à travers l'art et l'histoire. P., 1917, 59 p. (№ 32, I).
8. Notice de deux tétraévangiles arméniens enluminés de la collection N. Romanoff (Tiflis). REA, 1920, t. I, p. 129-138.
9. Union artistique arménienne (Constantinople). REA, 1920, t. I, p. 141-142.
10. L'Architecture arménienne dans ses rapports avec l'art syrien. "Syria", P., 1920, p. 253-263.
11. L'Arménie au Musée céramique de Sèvres... REA, 1921, t. I, f. 4, p. 433-437.
12. Anciennes églises d'Arménie. P., 1923, 62 p., et 32 fig. (№ 47, I).
13. Un feuillet de tétraévangile arménien. "Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger", t. II, p. 462-464, P., 1924.
14. Documents d'art arménien. De arte illustrandi. Collections diverses. P., 1924, 68 p. + 39 fig., 103 photo. (№ 22-23, III).
15. "Nativité" armeno-persane. REA, 1925, t. V, p. 5-10.
16. Autour de l'art arménien. Revue des arts asiatiques. P., 26 mars, p. 17-23 et pl. IV-VII.
17. Notice d'un tétraévangile arménien de la collection Lanna (Prague). REA, 1926, t. VI, p. 27-34, illustr.
18. Quelques feuillets épars d'un tétraévangile arménien. REA, 1926, t. VI, p. 169-176 + 8 illustr.
19. Deux expositions de peintres arméniens à Paris, mai 1926. REA, 1926, t. VI, p. 179-184.

20. Objets d'art d'Asie. Peintures de Hovsep Poushman. "Illustration", P., 1926, 5 juin, p. 581-582.
21. Trois conférences sur l'Arménie faites à l'Université de Strasbourg. P., 1927, 142 p. + 49 fig.
22. La Reliure de la Bible arménienne d'Oskan, conservée à Bibliothèque Nationale de Paris. REA, 1928, t. VIII, p. 7-18.
23. L'enluminure arménienne profonde. P., 1928, 44 p. + XCIII planches.
24. Un calice arménien (?) de la région d'Antioche. REA, 1929, t. IX, f. 2, p. 255-262.
25. Les dew arméniens. Parsifal, Iconographie daniélique. (PBA t. XII). P., 1929, 131 p. et 41 fig.
26. Trois conférences sur l'Arménie, faites à la Fondation Carol I à Bucarest. P., 1929, 298 p.

**V. Հայոց հարցը: Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը
XX դարի ստաջին երեսնամյակում**

1. Arménie et Turquie. "Siècle", P., 1913, n° du 15 janvier.
2. Նույնը, "Autour de l'Arménie" ժողովածուի մեջ, P., 1917, p. 169-177.
3. Les Arméniens en Turquie. "Revue du monde musulman", P., 1913, t. 24, p. 115-173.
4. Նույնը, Autour de l'Arménie, P., 1917, p. 82-169.
5. Extermination d'un peuple. "Foi et Vie", revue de quinzaine, cahier B, № 19, 16 septembre 1915.
6. Նույնը, Autour de l'Arménie, P., 1917, p. 276-285.
7. Les origines du mouvement arménien, I, II. Miqayel Varandian, Haykakan charjman nakhapatmouthiun, t. I, Genève, 1912 (320 p.). "Foi et Vie", P., cahier B, № 19, 16 dec., 1915.
8. Նույնը, Autour de l'Arménie, P., 1917, p. 177-275.
9. L'effort arménien. "Revue hebdomadaire", P., 22 mai 1915.
10. L'Arménie et les tsars. "Foi et Vie", P., 1916, cahier A, № 14-15, 1-16 août, p. 309-311.
11. Arménie et Russie. "Revue politique et littéraire". Revue bleue. P., 1916, n° du 14-21 octobre, p. 636-640.
12. La question arménienne et la Constitution. (Conte rendu de l'ouvrage de M. Arakel Saroukhan sur ce sujet). Autour de l'Arménie, P., 1917, p. 66-81.
13. Les Jeunes-Turcs et l'Arménie. Autour de l'Arménie. P., 1917, p. 286-326.
14. L'éternelle victime. "Le Rappel", P., 1918, n° du 13 novembre.
15. A propos des Arméniens. "Par le monde". P., 1918, № 10-11, 15 déc.
16. France et Arménie. "Voix de l'Arménie", Paris, 1918, n° du 15 novembre (№33, I).
17. Comment a vécu l'Arménie. "La Vie", P., 1920, n° du 15 janv.
18. Impôt turc et peuple arménien. "La Vie", P., 1920, n° du 15 janv.
19. Erzeroum. "Corr. d'Or.", P., 1920, n° 239, 15 juin, p. 489-494.
20. Les trois républiques transcaucasiennes. "Corr. d'Or.", P., 1920, n° 243-244, 15-30 août, p. 62-69.
21. Société Ernest Renan. Syria. Société des Etudes arméniennes. "Corr. d'Or.", P., 1920, n° 246, 30 sept., p. 166-169.
22. La situation actuelle de l'Arménie (20 novembre 1920). "Corr. d'Or.", P., 1920, n° 251, 15 déc.
23. L'œuvre du colonel Brémond en Cilicie. "Corr. d'Or.", P., 1921, n° 254 30 janv., p. 54-57; n° 255, 15 fév.; n° 258, 30 mars, p. 249-253.
24. Un écho d'Orient. "Foi et Vie", P., 1921, n° du juillet, p. 564-566.
25. Un nouvel écho d'Orient. "Foi et Vie", P., 1921, n° 1-16 août, p. 644-646.

26. L'Arménie et la Société des Nations. "Ami chrétien des familles", P., 1921, n° du 15 sept., p. 68.
27. Arménie et société des Nations. "Foi et Vie", P., 1921, n° du 1 octobre, p. 725-730.
28. République d'Arménie (Hayastan). "Annuaire du commerce Didot-Bottin", P., 1921, p. 2177-2178.
29. Le procès de Talaat pacha et la défense de l'Arménie. "Foi et Vie", P., 1922, n° du 16 janv., p. 96-101.
30. Նույնը REA, P., 1922, t. II, p. 139-145.
31. L'Arménie. Simple memorandum. "Revue chrétienne", P., 1922, n° du mars, p. 113-141.
32. Նույնը, առանձնատիպ, P., Montbéliard Imp., 1922, 29 p.
33. L'Arménie et son droit. "Le christianisme social, revue mensuelle". P., 1922, n° du mars-avril, p. 303-313.
34. Pour le droit de l'Arménie. I Simples notes historiques par F. Macler. II L'heure tragique, par A. Krafft-Bonnard. III L'Arménie et son droit, par F. Macler. Une sainte croisade s'impose! par Elie Gounelle. P., 1922, 63 p, համահեղինակությամբ:
35. Arménie et Islande. Communication à la Société Ernest Renan, séance du 25 novembre 1922. RHR, P., 1923, p. 236-241.
36. La Nation arménienne. Son passé, ses malheurs. P., 1923, 111 p. (№ 51-52, I).
37. II հրատարակություն, P., 1924, 111 p.
38. L'Arménie et les Arméniens. "La feuille de l'école du dimanche", P., 1924, n° du 27 avril.
39. Les orphelins arméniens. Նույն տեղում, 1924, n° du 4 mai.
40. Un jour de renoncement en faveur des orphelins arméniens. Նույն տեղում, 1924, n° du 30 nov.
41. Noël en Arménie, նույն տեղում, 1924, n° du 28 décembre.
42. Hommage à l'Arménie. "La semaine littéraire", Genève, 1926, n° du 25 sept., p. 459-461.
43. Notes de voyage. Genève. REA, 1927, t. VII, p. 297-303.

VI. Կրոն և եկեղեցի

1. L'apocalypse arménienne de Daniel: Ի զիբու՛ Les apocalypses apocryphes de Daniel. P., 1895, 113 p.
2. Les apocalypses apocryphes de Daniel. RHR, P., 1896, t. XXXIII, p. 37-53, 163-176, 288-319.
3. Notre-Dame de Bitlis (Codex Paris, Suppl. Arménien 41). Texte arménien publié par F. Macler. P., 1906 [Extrait du "Banaser", 1905, էջ 289-303 (№ 11-12, I)].
4. Notre-Dame de Bitlis, Texte arménien, trad. et annoté... JA, 1915, t. 6, p. 357-435 (№ 24, I).
5. Formules magiques de l'Orient chrétien. RHR, P., 1908, t. LVIII, p. 9-33.
6. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1908, 25 p.
7. Un document arménien sur l'assassinat de Mahomet par une Juive. "Mélanges Hartwig Derenbourg", P., 1909, p. 287-295, (№ 7, III)
8. Les Couvents arméniens. RHR, P., 1916, t. LXXIII, p. 283-318.
9. Նույնը, առանձնատիպ, P., 1916, 38 p.
10. Notes latines sur les Nestoriens, Maronites, Arméniens, Géorgiens, Mozarabes. RHR, P., 1918, t. LXXVIII, p. 243-260.
11. L'Eglise arménienne. "Foi et Vie", P., 1919, cahier B, № 11, 20 juillet, p. 121-123.
12. L'Eglise arménienne. P., 1920, 36 p. (№ 40, I).
13. Le texte arménien de l'Evangile d'après Matthieu et Marc... P., 1919, LXXII + 647 p. (№ 35-36, I).

14. Նույնը, P., 1919, "Annales du musée Guimet", t. XXVIII.
15. Le texte arménien de l'Évangile d'après Matthieu et Marc. RHR, I, 1920, p. 26-36.
16. L'Évangile arménien. Edition phototypique du manuscrit № 229 de la Bibliothèque d'Etchmiadzin, publiée sous les auspices de M. Léon Mantacheff. P., 1920, 27 p. + 466 pl. (№ 37, I, № 12, III).
17. Communication à la Société Ernest Renan sur les Anciennes églises d'Arménie. RHR, P., 1921, I, p. 243.
18. Anciennes églises d'Arménie. Communication à la Société Ernest Renan. P., 1923, 62 p. + 32 fig. (№ 47, I).
19. Le "liber pontificalis" des catholicos d'Al'thamar. JA, 1923, t. 202, p. 37-69 (№ 45, I, 18, II).
20. Chrétientés orientales. Causeries faites à la Faculté libre de théologie protestante de Paris. "Revue de l'histoire et de philosophie religieuse", № 9, juillet-août, p. 324-348; sept.-oct., p. 415-438, Strasbourg, 1923.
21. Նույնը, առանձնատիպ, Strasbourg, 1923, 51 p. (№ 49-50, I).
22. La nation arménienne. Son passé, ses malheurs. P., 1923, 110 p.
23. II հրատարակություն, P., 1924 p. (№ 51-52, I).
24. De erroribus Armenorum. RHR, t. I, P., 1924, p. 61-76.
25. Trois conférences sur l'Arménie faites à l'Université de Strasbourg. P., 1927, 143p. + 49 fig.
26. A propos du "Josèphe" arménien. Notice bibliographique. RHR, P., 1928, II, p. 13-22.
27. La reliure de la Bible arménienne d'Oskan conservée à la Bibliothèque Nationale de Paris. REA, P., 1928, p. 7-17, illustr.
28. Une recension arménienne des canons du concile de Gangres, notice. REA, 1929, t. IX, p. 73-98.
29. Pais mes béliers. RHR, P., 1929, I, p. 17-29.

VII. Գրախոսություններ, մատենագիտական դիպլոմություններ և հազդրդումներ

1. Moïse de Khoren et les travaux d'Auguste Carrière. P., 1902, 12 p. [Extrait de RA, 1902, p. 293-304 (№ 2, I)].
2. Manuel de la langue néo-arménienne, par Franz Nicolaus Fink, 1902, «Բանատը», P., 1902, № 12, p. 375-376.
3. Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique, par A. Meillet. JA, 1902, t. 20, p. 353-355.
4. «Հայկական Կրիկեան», գործ պ. Էռնէթ Լեհմանի, «Անահիտ», Փ., 1903, № 4, էջ 54:
5. La littérature moderne (Raffi, Barounian, Marie Sevadjian). "Foi et Vie", P., 1905, 16 juillet.
6. Լեհման - Հաուսթի «Հայաստան» գրքի մասին (մատենախոսական), «Անահիտ», Փ., 1910, № 11-12, էջ 286:
7. Ֆ. Մաքեր, Հայ գրականության մասին: Հայ գրականությունը օտարներու համար, «Ազատամարտ», օրաթերթ, Կ.Պոլիս, 1910, 20/XI:
8. Ireneus, Gegen die Häretiker (Armenische Version entdeckt von Dr K. Ter-Mekertschian, herausgegeben von Dr E. Ter-Minassiantz). Leipzig, 1910. JA, 1910, t. 16, p. 187.
9. Aror. Revue mensuelle littéraire, scientifique etc. Tiflis, 1910. JA, 1910, t. 16, p. 188.
10. Mihran Ioannésean. Renommées littéraires et leur valeur critique. Constantinople, 1909 (en arménien). JA, 1910, t. 16, p. 188-189.

11. **Գեղունի**, Illustration arménienne. Venise, 1909. JA, 1910, t. 16, p. 598-599.
12. **Archag Tchobanian**, Նաղաշ Յովնաթան աշուղը եւ Յովնաթան Յովնաթանեան նկարիչը: Հայ էջեր, P., 1912. JA, 1912, t. 20, p. 179-185.
13. **Ա. Սարուխան**, Հայկական խնդիրն եւ ազգային սահմանադրութիւնը Թիւրքիայում (1860-1910), Թիֆլիս, 1912, Ա հատոր. JA, 1915, t.5, p.161-169.
14. La question arménienne et la Constitution nationale. "Autour de l'Arménie", P., 1917, p. 66-81.
15. **Դոկտ. Յովհ. Արքիմեան**, Աստուածաշունչի տունկերը ուսումնասիրուած մեր նախնեաց քարզանութեան վրայ, Կ.Պոլիս, 1913. JA, 1915, t. 5, p. 169-175.
16. **G. Millet**, L'école grecque dans l'architecture byzantine. JA, 1917, t. 9, p. 517-518.
17. Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հատոր Առաջին, յօրինեաց Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան Մխիթարեան ուխտէն, Վ., 1914. JA, 1917, t. 9, p. 519-523.
18. Les origines du mouvement arménien. "Autour de l'Arménie", P., 1917, p. 177-276 (№ 29, I).
19. Union artistique arménienne. REA, 1920, t. I, p. 141-142, (№ 9, IV Բ):
20. Communication à la Société Ernest Renan, sur les "Anciennes églises d'Arménie". RHR, P., 1921, I, p. 243, (№ 17, VI).
21. Le Procès Talaat pacha. REA, P., 1922, t. II, p. 139-145, (№ 29-30, V).
22. **J. Tixeront**, Mélanges de patrologie et d'histoire des dogmes. P., 1921. REA, P., 1922, t. II, p. 154-155.
23. Mort du Dr Jean de Botoz Antoniewicz. REA, P., 1922, t. II, p. 343.
24. **Gabriel Millet**, L'ancien art serbe. P., 1921. REA, 1922, t. II, p. 346-348.
25. Trois morts [Հովհաննէս Թումանյանի, Գարեգին Բաստրամաջյանի (Արմեն-Գարո) և Մոսկվայի հայկական կոմիտէի նախագահ Ստեփան Մամիկոնյանի մահվան մասին]. REA, 1923, t. III, p. 99-101.
26. **Պ. Տօնապետեան**, Չայն տառապելոց, P., 1922. REA, 1923, t. III, p. 103-105.
27. **Ohannès Alhazian**. REA, 1925, t. V, p. 167-169.
28. Le Synaxaire arménien de Ter-Israel (Patrologia orientalis, t. XVIII, fasc. 1, p. 1-208, P., 1924). REA, 1926, t. VI, p. 38-40.
29. **Nathan Söderblom**, Manuel d'histoire des religions. P., 1925. REA, 1926, t. VI, p. 40-41.
30. **Jean Ebersolt**, La miniature byzantine. Paris et Bruxelles, 1926. REA, 1927, t. VII, p. 205.
31. Une école franco-arménienne à Paris. REA, 1928, p. 39-42.
32. Donations et libéralités. REA, 1928, t. VIII, p. 247-250.
33. **G.Schlumberger**, Byzance et croisades. P., 1927. REA, 1928, t. VIII, p. 71-72.
34. La domination arabe en Arménie. Extrait de l'histoire universelle de Vardan. Etude de critique textuelle et littéraire par J. Muyltermans. Louvain, Paris, 1927. REA, 1928, p. 75-77.
35. **Astour Navarian**, Anthologie des poètes arméniens. P., 1928. REA, 1929, t. IX, p. 273-275.
36. La Roseaie d'Arménie. Tome III. Pages choisies des meilleurs poètes du moyen âge et de la période suivante... Trad. précédée d'une introduction et accompagnée de notice par Archag Tchobanian. P., 1929. REA, 1929, p. 275-277.
37. Codices Armeni Bybliothecae Vaticanae Borgiani, Vaticani, Barberiniani, Chisiani, schedis [Frederici Cornwallis Conybeare adhibitis, recensuit Eugenius] Tisserant, Bybliothecae Vaticanae scriptor. Romae, typis poliglottis Vaticanis, MCMXXVII. REA, 1929, t. IX, p. 277-278.
38. **Jurgis Baltrušaitis**, Etudes sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie. P., 1929, REA, 1929, t. IX, p. 278-280.

*VIII. Մակլերին նվիրված հոդվածներ, գրախոսականներ,
մատենագիտական հաղորդումներ*

1. Պ. Ֆ. Մաքլեր եւ Մյիսթար Գռչի առակները, «Անահիտ», Փ., 1901-1902, էջ 183:
2. F. Macler, Moïse de Khoren et les travaux d'Auguste Carrière. P., 1902, «Բանասեր», P., 1902, №12, p. 351-352.
3. Ֆ. Մակլեր, Moïse de Khoren et les travaux d'Auguste Carrière, P., 1902, «Արարատ», էջմիածին, 1904, հունվար, էջ 88-89:
4. Ֆր. Մաքլեր, Տիկին Ավաճեանի նորավերքը: Հայերենն է ֆրանս. թարգմանեց Ֆ. Մաքլեր, «Անահիտ», Փ., 1903, №10, էջ 172-173:
5. Նույնը (արտատպված է «Անահիտ» հանդեսից), «Մուրճ», Թիֆլիս, 1903, №12, էջ 182:
6. Տիկին Ավաճեանի նորավերքը (Ֆ. Մակլերի թարգմանած Մարի Ավաճյանի 15 նորավերքի մասին), «Կոչնակ Հայաստանի», Բոստոն, 1903, №156, էջ 1259:
7. Histoire d'Héraclius, par l'Évêque Sébéos, trad. de l'arménien et annotée par F. Macler, P., 1904, «Անահիտ», P., 1904, № 8, p. 136.
8. Histoire d'Héraclius, par l'évêque Sébéos. P., 1904, «Բանասեր», P., 1905, p. 32.
9. Ch. Tille. Histoire d'Héraclius, par l'évêque Sébéos, trad. de l'arménien et annotée par F. Macler. "Revue critique d'histoire et de littérature", P., 1905, 18 nov.
10. Նույնը, հայերեն, «Անահիտ», Փ., 1905, №12, էջ 251-252:
11. Ա. Չոբանեան, Գրքեր (Ֆ. Մաքլերի "Contes arméniens" գրքի գրախոսություն), «Անահիտ», P., 1905, № 12, p. 251:
12. A. Meillet, Frédéric Macler, Contes arméniens modernes, P., 1906. "Revue critique", P., LXI, 1906, p. 53.
13. Նույնը, հայերեն, Ֆ. Մակլեր, Հայկական ժամանակակից պատմվածքներ, Փ., 1906. Ա. Մեյե, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, ժողովածու, Եր., 1978, էջ 590:
14. Notre-Dame de Bitlis, texte arménien publié par F. Macler (Extrait du "Banaser"). Paris, 1906, «Անահիտ», P., 1906, № 3-5, p. 96.
15. Պատմություն Ֆարմանի Ասմանի: Հրատարակեց Ֆ. Մաքլեր, «Անահիտ», Փ., 1907, № 6-9, էջ 135:
16. F. Nau, F. Macler, Mosaïque orientale. I Epigraphica. II Historica. P., 1907, "Revue de l'Orient chrétien", P., 1907, p. 108.
17. Mosaïque orientale. I Epigraphica. II Historica, par F. Macler, P., 1907, "Revue des questions historiques", P., 1907, 83, p. 257.
18. J. F. F. Macler, Mosaïque orientale... "Le Muséon", P., 1908, № 4.
19. P. A. Mosaïque orientale..., par F. Macler. RHR, P., 1908, t. 57, p. 136.
20. A. V. Genner. Macler F., Mosaïque orientale... "Revue des études ethnographiques", I, P., 1908, p. 180.
21. A. Meillet. F. Macler, Mosaïque orientale... RC, P., 1908, p. 202.
22. Նույնը, հայերեն, Ֆ. Մակլեր, Արևելյան խճանկար, Ա. Վիմագրականք, Բ. Պատմականք, Փ., 1907, ժողովածու, էջ 593-594:
23. Séb. Bonzenalle, F. Macler, Mosaïque orientale... "Mélanges de la Fac. Orient"., P., 1908, t. 3, p. 27-31.
24. F. Bork. Macler F., Mosaïque orientale... "Orientalische Litteratur-Zeitung", Berlin, 1908, 11, p. 551.
25. Mosaïque orientale..., par F. Macler. "Bessarione", Rome, 1908, 12, p. 235.
26. Ալիմեան Հ. Ներսես, F. Macler, Mosaïque orientale..., ՀԱ, Վիեննա, 1908, էջ 156-158.
27. F. Nau. Macler F., Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale. P., 1908, "Revue de l'Orient chrétien", P., 1908, p. 336.

28. F. Macler, Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale. P., 1908, «Բիւզանդիոն», Կ. Պոլիս, 1908, p. 3532:

29. Bibliothèque Nationale. Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens. RHR, 1908, t. LVIII, p. 150.

30. Հ. Ն. Պոստոլեան, F. Macler, Catalogue des manuscrits..., P., 1908, «Բազմավայր», Վենետիկ, 1908, էջ 287-288:

31. Etudes orientales à Paris. JA, 1908, t. 12, p. 509.

32. Ալիմեան Հ. Ներսէս, Abdulah R.P. Séraphin et Frédéric Macler, Etudes sur la miniature arménienne. Հայ մանրանկարչութեան մասին ուսումնասիրութիւններ (գրախօսական), ՀԱ, Վիեննա, 1910, էջ 319-320:

33. Ալիմեան Հ. Ներսէս, Chirvanzadé, La Possédée, trad. de l'arménien par A.Tchobanian. Préface par Frédéric Macler, P., 1911, ՀԱ, Վիեննա, 1911, էջ 58:

34. Ալիմեան Հ. Ներսէս, Tchéraz Minas, Nouvelles orientales. Préface de Fr. Macler. P., 1911 (արեւելեան նորութիւններ Ֆր. Մակլերի յառաջաբանով), ՀԱ, Վիեննա, 1911, էջ 186:

35. Ալիմեան Հ. Ներսէս, Macler Frédéric, Contes et légendes de l'Arménie, traduits et recueillis par F. Macler, préface de René Basset, P., 1911 (Սրտանձտեանցի եւ Հանձանի գործերէն առնուած պատմուածք - գրոյցներու եւ արանդավէպերու ֆրանսերէն թարգմանութեան մասին), ՀԱ, Վիեննա, 1911, էջ 608:

36. Եր. Մեսիայան, Գրական շարժումը: Ֆր. Մակլերի «Contes et légendes de l'Arménie» գրքի, Գ. Մալխասի և այլն... (գրախօսականք), «Արագած», Նյու Յորք, 1911, № 9, էջ 297-300:

37. Petite Bibliothèque Arménienne, publiée sous la direction de M. F. Macler (հայկական փոքր մատենադարան, հրատարակութիւն ընդ ողջութիւնս պ. Ֆ. Մակլերի: Մինաս Չերազ, Արևելեան գրույցներ, առաջաբան Ֆ. Մակլերի), P., 1911: «Արար», Թիֆլիս, 1911, № 2-3, էջ 205-206, Ստոր.՝ Հ. Ա.

38. A. Meillet, F. Macler, Petite bibliothèque arménienne. P., 1910. JA, P., 1911, t. 17, p. 171.

39. Նույնը, հայերեն, Ֆ. Մակլեր, Հայկական փոքրիկ մատենաշար, Փ., 1910, Ժողովածու, էջ 600:

40. A. Meillet, F. Macler, Rapport sur une mission scientifique en Arménie russe et en Arménie turque... P., 1911. JA, P., 1911, t. 17, p. 377-378.

41. Նույնը, հայերեն, Ֆ. Մակլեր, Հաշվետվություն Ռուսահայաստան և Թուրքահայաստան կատարած գիտական ուղևորության մասին (1909 թ. յուլիս-հոկտեմբեր), Ժողովածու, էջ 602-603:

42. Rapport sur une mission scientifique en Arménie Russe et en Arménie Turque..., par M. F. Macler. P., 1911 (տեղեկագիր մի գիտական միսսիայի մասին ռուսական Հայաստանում և թուրքական Հայաստանում՝ Ֆրեդ. Մակլերի), P., 1911, «Արօր», Թիֆլիս, 1911, № 2-3, p. 144-146.

43. A. Meillet, Petite bibliothèque arménienne, t. 3, JA, 1912, t. 19, p. 402.

44. Մ. վարդ. Մաքսուդեանց, Յառաջաբան (Ֆ. Մակլերի խմբագրությամբ Փարիզում լոյս տեսած «Հայկական մանրանկարչութիւն» գրքի մասին), «Արարատ», Էջմիածին, 1914, էջ 274-276:

45. A. Meillet, F. Macler, Miniatures arméniennes. Vies du Christe. Peintures ornementales (X^e au XIIe siècles). P., 1915. JA, P., 1915, t. 5, p. 175.

46. Նույնը, հայերեն, Ֆ. Մակլեր, Հայկական մանրանկարներ: Ջրիտառի կյանքի նկարներ: Զարդանկարներ (Ժ-ԺԷ դդ.), Փ., 1915, Ժողովածու, էջ 615:

47. A. Meillet, Hambartzoum Arakélian. Contes et nouvelles, trad. de l'arménien par Aram Eknayan, préface par F. Macler P., 1916. JA, P., 1916, t. 8, p. 547.

48. Նույնը, հայերեն, Ա. Մեյի, Համբարձում Առաքելյան, Պատմվածքներ և նորավե-

պեր, արևելահայերենից ֆրանսերեն քարգմանեց Արամ Էզանյան, ներածություն Ֆ. Մակլերի, Փ., 1916, Ժողովածու, էջ 616:

49. Chavannes, Remarques faites à propos de l'ouvrage de Mr. Macler "Autour de la Cilicie. Zeytoun". JA, P., 1916, t. 7. JA, 1916, t. 7, p. 138-139.

50. F. Macler, France et Arménie. A travers l'art et l'histoire. P., 1917, «Փյունիկ», Բուստոն, 1918, № 3, p. 190-191.

51. Քոստան Հ. Ռաֆայէլ, F. Macler, La France et l'Arménie à travers l'art et l'histoire. P., 1917 (գրախօսական), ՀԱ, Վիեննա, 1919, էջ 123-125:

52. Ա. Գեղամ, Գիրքեր և դէմքեր ("La Roserie d'Arménie", "France et Arménie à travers l'art et l'histoire" աշխատությունների մասին), «Օշական», Փարիզ, 1920, № 2, էջ 55-56:

53. A. Meillet, F. Macler, Autour de l'Arménie. P., 1917. RC, P., 1918, LXXXV, p. 18-19.

54. Նույնը, հայերեն, Ա. Մեյե, Ֆ. Մակլեր, Հայաստանի շուրջը: Փ., 1917, Ժողովածու, էջ 619-620:

55. Ալիքնեան Հ. Ներսես, Macler Frédéric, Autour de l'Arménie. P., 1917 (Հայաստանի մասին գրութիւններ), ՀԱ, Վիեննա, 1920, էջ 252:

56. Cl. Huart, Frédéric Macler, Histoire universelle, par Etienne Asol'ik de Tarôn (Ile partie), traduite de l'arménien et annotée. Thèse complémentaire pour doctorat ès-lettres. P., 1917. JA, 1919, t. 14, p. 327-330.

56. A. Meillet, Histoire universelle, par Etienne Asol'ik de Tarôn, trad. de l'arm. et annotée par F. Macler. Deuxième partie. Livre III. P., 1917. JA, 1921, t. 17, p. 148-149.

58. A. Meillet, F. Macler, La version arménienne de l'histoire des Sept Sages de Rome. P., 1918. RC, LXXXVI, P., 1919, p. 264.

59. Նույնը, հայերեն, Ա. Մեյե, Ֆ. Մակլեր, Հռոմի յոթ իմաստունների պատմության հայերեն քարգմանությունը, Փ., 1918, Ժողովածու, էջ 620-621:

60. Mme G. Réval. F. Macler, La version arménienne de l'histoire des Sept Sages de Rome. P., 1918. REA, 1920, t. I, p. 177-179.

61. Ալիքնեան Հ. Ներսես, F. Macler, La musique en Arménie. P., 1917, ՀԱ, Վիեննա, 1920, էջ 314-315:

62. A. Meillet, F. Macler, Le texte arménien de l'Évangile d'après Mathieu et Marc. P., 1919. REA, 1920, t. I, p. 164-167.

63. Նույնը, հայերեն, Ա. Մեյե, Ֆ. Մակլեր, Մատթեոսի և Մարկոսի Ավետարանի հայերեն քննազիլը, Փ., 1919, Ժողովածու, էջ 623-625:

64. A. Meillet, F. Macler, L'Évangile arménien. Edition phototypique du manuscrit №229 de la bibliothèque d'Etchmiadzin. P., 1920. REA, 1920, t. I, p. 167-169.

65. Նույնը, հայերեն, Ա. Մեյե, Ֆ. Մակլեր, Հայերեն Ավետարանը, Էջմիածնի № 229 ձեռագրի լուսատիպ հրատարակություն, Փ., 1920, Ժողովածու, էջ 630-631:

66. A. Meillet, F. Macler, Le texte arménien de l'Évangile d'après Mathieu et Marc. P., 1919. JA, 1921, t. 17, p. 147-148.

67. A. Meillet, F. Macler, L'Évangile arménien. P., 1920. RC, LXXXVII, 1921, p. 263.

68. Նույնը, հայերեն, Ա. Մեյե, Ֆ. Մակլեր, Հայերեն Ավետարանը..., Ժողովածու, էջ 631:

69. A. Meillet, F. Macler. 1. Nouvelle mosaïque orientale. P., 1923. 2. La Nation arménienne, son passé, ses malheurs. P., 1923. 3. Chrétientés orientales. Strasbourg, Paris, 1923. REA, 1924, t. IV, p. 111-112.

70. Նույնը, հայերեն, Ա. Մեյե, Ֆ. Մակլեր 1. Արևելյան նոր խճանկար, Փ., 1923: 2. Հայ ազգը, նրա անցյալը, նրա դժբախտությունները, Փ., 1923: 3. Արևելյան եկեղեցիներ, Ստրասբուրգ և Փարիզ, 1923, Ժողովածու, էջ 636-637:

71. Կոզեան Հ. Սահակ, Macler Frédéric, Documents d'art arméniens. P., 1924, Հայ արուեստի վկայագիրներ (գրախօսական), ՀԱ, Վիեննա, 1924, № 11-12, էջ 558-560:

72. J. Ebersolt. Documents d'art arméniens. De arte illustrandi. Collections diverses... P.,

1924. REA, 1925, t. V, p. 171-172.

73. A. Saroukhan, A propos du "Rapport sur une mission scientifique en Belgique, Hollande, Danemark et Suède" de Frédéric Macler. P., 1924. REA, 1925, t. V, p. 157-166.

74. A. Meillet, F. Macler. 1. Rapport sur une mission scientifique en Belgique, Hollande, Danemark et Suède. P., 1924. 2. Documents d'art arméniens. De arte illustrandi. Collections diverses. P., 1924. JA, 1926, t. 209, p. 166.

75. Նույնը, հայերեն, Ա. Մեյե, Ֆ. Մակլեր. 1. Ջելույց Բելգիա, Հոլանդիա, Գանիա և Ըվեդիա կատարած գիտական ուղևորության մասին, Փ., 1924: 2. Հայկական արվեստի վավերագրեր, Մանրանկարչության արվեստի մասին, Ջանազան հավաքածուներ, Փ., 1924, Ժողովածու, էջ 645-646:

76. Մակլերի Ռումինիայում Հայաստանի մասին կարդացած դասախոսությունների արձագանքները տեղական հայ լրագրերում. «Նոր արշալույս», Բուխարեստ, 26 / VI 1927; «Երկիր», անկախ լրագիր, 18 / VI, 25 / VI, 2 / VII, 9 / VII 1927:

77. Armenii din Galitia, de prof. Fr. Macler. "Ararat" Revista lunara ilustrata, Bucurest, 1928, decembrie (այլոՖ. Մակլեր, Հայերը Գալիցիայում):

78. A. Meillet, F. Macler, L'enluminure arménienne profane. P., 1928. JA, 1929, t. 216, p. 344.

79. Louis Mariès, Frédéric Macler, L'enluminure arménienne profane. P., 1928. REA, 1929, t. IX, p. 286-288.

80. Louis Mariès, Frédéric Macler, Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie. I Contes, traduits ou adaptés de l'arménien. Collection "Les joyeux d'Orient", t. XIII. P., 1928. REA, 1929, t. IX, p. 288-289.

81. Recension. P.C.K. Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie. I. Contes, traduits ou adaptés de l'arménien par F. Macler. P., 1928, «Բազմավէպ», Վենետիկ, 1929 (հունիս), էջ 190:

82. Արշակ Զօպանեան, Պարսիկ եւ հայ մանրանկարչութիւն (ուրուագիծ պարսիկ և հայ մանրանկարչութեան ընդհանրութիւնների. Ֆ. Մակլերի "La miniature arménienne" գրքի առիթով), «Անահիտ», 1929, № 3, սեպտեմբեր, էջ 1:

83. Extraits de la presse roumaine et arménienne de Bucarest (Հայաստանի վերաբերյալ Մակլերի դասախոսությունների կապակցությամբ). "Trois conférences sur l'Arménie", faites à la Fondation Carol I..., par F. Macler, P., 1929, p. 170-266 (ռումիներեն և ֆրանսերեն):

84. Ararat, revista lunară ilustrata: Sosira d-lui prof. Macler în București. Bucarest, 1927, № 37.

85. Նույնը. Trois conférences sur l'Arménie... P., 1929, p. 219-248 (ռումիներեն և ֆրանսերեն):

86. Allocution de M. le professeur Murnu (membre de l'Académie Roumaine), նույն տեղում, էջ 267-275:

87. Banquet et discours (Մակլերի պատվին կազմակերպած ճաշկերույթ և ճառեր), նույն տեղում, էջ 281-290:

88. R. P. G. de Jerphanion, Lettre à Macler. REA, 1930, t. X, p. 133-139.

89. Lettre à M.F. Macler, par J. Muyltermans, 15 octobre 1931. REA, 1931-1933, t. XI, p. 7-9.

90. Ուսուցչապետ Մակլեր Բուլգարիոյ մէջ, ՀԱ, 1931, էջ 562-563:

91. Henri Massé, F. Macler, Quatre conférences sur l'Arménie. P., 1932. JA, 1933, t. 223, № 3, p. 141-142.

92. Documents d'art arméniens, par F. Macler. ՀԱ, 1933, էջ 123:

93. Ա. Զօպանեան, Զրոնիկ (Մակլերի մահախոսական), «Անահիտ», Փ., 1938, №4-5, էջ 104-105:

94. Ալիմնան Հ. Ներսես. Macler Frédéric (1869-1938) - Մահուն հունձքը հայագիտական դաշտի վրայ 1938-1946, ՀԱ, Վիեննա, 1947, № 1, էջ 58:

95. Ֆ. Մակլերի տեսակցությունը Գաբրիել Մունրուկյանի հետ, «Սովետական գրա-

կանություն», Երևան, 1964, № 2, էջ 144-145:

96. Մ. Մինասյան, Ֆր. Մակլերը Հայաստանում, «Հայրենիքի ձայն», Երևան, 1967, 15 / XI, № 47:

97. Մ. Ֆ. Մինասյան, Մակլերի ուղևորությունը Հայաստան, «Լրաբեր հաս. գիտ. ՀՍՍՀ ԳԱ», Երևան, 1969, № 2, էջ 95-99:

Համառոտագրությունների ցանկ

JA - «Journal Asiatique» (Ասիական հանդես),

RHR - «Revue de l'histoire des religions» (Կրոնների պատմության հանդես),

REA - «Revue des études arméniennes» (Հայագիտական ուսումնասիրությունների հանդես),

RC - «Revue critique» (Քննադատական հանդես),

Ac. Ins. et B.L. «Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres» (Արձանագրությունների և գեղարվեստական գրականության ակադեմիա),

PBA - «Petite Bibliothèque arménienne» (Հայկական փոքրիկ մատենաշար),

Corr. d'Or - «Correspondence d'Orient» (Թղթակցություն Արևելքից),

ՀԱ - «Հանդես ամսօրեայ»,

Ժողովածու - Ա. Մեյե, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Եր., 1978,

RA - «Revue archéologique» (Հնագիտական հանդես):